

A boszorkányperek periratai mint közösség- és identitásképző diskurzusok

1. Bevezetés. A dolgozat három, a 18. század elején Borsod vármegyében lefolytatott boszorkányperek periratainak kognitív pragmatikai elemzése alapján azt vizsgálja, hogy az eljáró hatóság képviselője saját megnyilatkozásai és a tanúvallomások értelmezése révén hogyan hozza létre a boszorkányságot mint közösséget és a boszorkányt mint a vádlottak identitását a boszorkányperek perirataiban mint közösség- és identitásképző diskurzusokban.

A tanulmány a boszorkányperek periratainak vizsgálata során a diszkurzív közösség- és identitásképzés szociokognitív modelljét alkalmazza, amely a kognitív nyelvelmélet (KÖVECSESE–BENCZES 2010; TOLCSVAI NAGY 2013) és a szociolingvisztikai gyakorlatelmélet (BUCHOLTZ 1999; WENGER 2000) keretébe illeszkedik, és a kontextusképzés szociokognitív modelljének (VAN DIJK 2007) a társas viszonyok létrehozásával foglalkozó részmodellje. A jelen dolgozat esettanulmány, így célja nem az, hogy általánosan érvényes állításokat fogalmazzon meg a boszorkányperek perirataival kapcsolatban, hanem az, hogy megmutassa: a boszorkányperek mint középmagyar kori nyelvemlékek ugyanolyan hatékonyan elemezhetők a diszkurzív közösség- és identitásképzés szociokognitív modelljének segítségével, mint a szinkrón diskurzusok (vö. PETYKÓ 2013).

A periratok elemzése során a kognitív pragmatika módszertanát alkalmazom (vö. SINHA 2007; VAN DIJK 2007; TÁTRAI 2011; SCHMID 2012). A kognitív pragmatikai elemzés olyan értelmező – hermeneutikai – tevékenység, amelynek célja az, hogy az egyes megnyilatkozások alapján következtessen a megnyilatkozó mentális állapotaira (vélekedéseire és szándékaira), illetve az általa végrehajtott mentális műveletekre.

A boszorkányság történetileg és területileg változatos, pszichológiai, társadalmi és jogtörténeti szempontból is értelmezhető jelenség. A jelen tanulmány szempontjából azonban az az elsődleges, hogy az általa elemzett boszorkányperek résztvevőinek milyen lehetett a boszorkánysággal kapcsolatos, egymással megosztott tudása. Ez a tudás természetesen csak igen sematikus és közvetetten rekonstruálható az egyes boszorkányperekből. A néprajzi kutatások szerint a kora újkori magyar faluközösségek tagjainak körében általános volt az a hit, hogy léteznek boszorkányok, vagyis olyan emberek, akik természetfeletti hatalommal bírnak, ezáltal pedig képesek tényleges kárt okozni mások egészségében, javaiban vagy társas kapcsolataiban (KOMÁROMI 2002: 6–8). A boszorkányfogalom legfontosabb, de nem egyetlen eleme tehát a rontás (maleficium) volt (KLANICZAY 1986: 282–285). A rontás megvalósulhatott a boszorkány és az áldozat közötti közvetlen vagy közvetett fizikai érintkezés révén, átoknak minősülő megnyilatkozások segítségével, valamint különböző technikai segédeszközök alkalmazásával (KOMÁROMI 2002: 12).

A boszorkányság kognitív funkciója az volt, hogy a faluközösségek tagjai a segítségével képesek voltak – a saját nézőpontjukból egyszerű és megnyugtató – magyarázatot adni az őket vagy a közösség más tagjait érő negatív, számukra egyébként érthetetlen eseményekre. Emellett a boszorkányvád társas szempontból lehetőséget biztosított arra, hogy egy faluközösségen belüli konfliktus esetén a konfliktus egyes résztvevői a segítségével – a kora újkori Magyarországon jogilag legitim módon – eltávolítsák a közösségből a konfliktus más résztvevőit, ezáltal pedig – meglehetősen radikális módon – megoldják a konfliktust (PÓCS 1995: 9).

2. A boszorkányper mint műfaj. A boszorkányper kognitív pragmatikai nézőpontból műfaj, vagyis kodifikált normákkal bíró diskurzustípus. A ténylegesen lezajlott boszorkányperek között jelentős eltérések vannak az alkalmazott boszorkányfogalom és eljárásrend tekintetében is (KONCZ 2007: 121–160). A jelen dolgozat esettanulmány, így mindössze jelzi a boszorkányperek változatosságát, azonban nem törekszik annak átfogó bemutatására. Borsod vármegyében a jelen tanulmány által vizsgált periratok keletkezési idejében, vagyis a 18. század első nyegyedében a boszorkányper mint műfaj kodifikált normái a következők voltak:

1. A boszorkányper intézményesített, jogi diskurzustípus, a jogszolgáltatás szerves része. Ennek oka, hogy a boszorkányság a vizsgált perek időszakában a Magyar Királyság területén – így értelemszerűen Borsod vármegyében is – bűncselekménynek minősült.¹ A Corpus Juris Hungarici 1696-ban megjelent kiadása szerint a boszorkányság a vallást és az erkölcsiséget közelebbről érintő bűntettek közé tartozott, és egy csoportban szerepelt a bűbájossággal, a rontással, a mérgekeveréssel és a magzatelhajtással (KONCZ 2007: 190).

2. A boszorkányper célja annak a jogilag érvényes megállapítása, hogy egy vagy több személy boszorkány-e vagy sem. A Corpus Juris Hungarici ugyanakkor csupán azt mondta ki, hogy a boszorkányság bűn, és a boszorkányokat meg kell büntetni, azt azonban nem határozta meg, hogy pontosan milyen cselekedetek elkövetése esetén minősül az elkövető boszorkánynak (KONCZ 2007: 149). Ebben a kérdésben a Corpus Juris Hungarici 1696-ban megjelent kiadásához függelékként csatolt Praxis Criminalis volt az irányadó a korabeli magyar ítélkezési gyakorlat számára (KLANICZAY 1986: 265).² Azonban a Praxis Criminalis soha nem emelkedett törvényerőre a királyi Magyarországon, így törvényileg nem volt egyértelműen kodifikálva, hogy a boszorkányperetek esetében pontosan milyen cselekedetek elkövetése esetén minősül az elkövető boszorkánynak (KONCZ 2005: 53). Következésképpen az eljáró hatóság képviselőinek megvolt a lehetősége arra, hogy – a Praxis Criminalis iránymutatásait és részben a boszorkánysággal kapcsolatos helyi népi hiedelmeket is figyelembe véve – az egyes boszorkányperekben mindig aktuálisan határozzák meg, hogy mi alapján azonosítanak egy személyt boszorkányként.

¹ A boszorkányság a Magyar Királyság területén 1768-ig minősült bűncselekménynek. Ekkor jelent meg Mária Terézia törvénye, a Constitutio Criminales Teresiana, amely megszüntette a boszorkányok üldözését (R. VÁRKONYI 1990: 426).

² A Praxis Criminalis a III. Ferdinánd német-római császár által 1656. december 30-án szentesített ausztriai büntető törvénykönyv, a Neue peinliche Landgerichtsordnung latin fordítása volt, amelyet Forma processus iudicii criminalis seu praxis criminalis címmel Kollonich Lipót győri püspök adott ki 1687-ben Nagyszombatban (GELENCSÉR 1991: 253).

3. A boszorkányper résztvevői a vádlók, a vádlottak és a tanúk. A vádlók mindig valamely világi hatóság – leggyakrabban pallosjoggal rendelkező városi, megyei, úriszéki bíróság – képviselői, akik aktuális tisztségük jogán vehettek részt vádlóként a boszorkányperben. Ennek oka, hogy a boszorkányság a kora új-kori Magyarországon nem minősült kivételes bűnnek (crimen exceptum), így a világi hatóságok feladata volt a bűnvádi eljárás lefolytatása, tehát nem csupán az ítélezés, hanem a nyomozás, a vád képviselése és az ítélet végrehajtása is (DÖMÖTÖR 1981: 56, 64). A vádlottak és a tanúk jellemzően egyazon faluközösség tagjai voltak. Bár bizonyos társadalmi rétegek tagjai – például az elszegényedett, idős, egyedülálló asszonyok – nagyobb eséllyel válhattak egy boszorkányper vádlottjává, a boszorkányperek vádlottjai összességében igencsak heterogén csoportot alkottak (SCHRAM 1970: 10). A tanúk kizárólag köztisztviselőként álló, becsületes emberek lehettek, mivel a boszorkányság jellemzően rejtett bűntett (crimen occultum) volt, vagyis nem történt tettenérés, így az eljáró hatóság csak közvetett bizonyítékok, főként köztisztviselőként álló, becsületes emberek gyanúja alapján indíthatott bűnvádi eljárást. Azt, hogy ki számít köztisztviselőként álló, becsületes embernek, az eljáró hatóság képviselői döntötték el. A tanúknak meg kellett eszküdniük arra, hogy igazat mondanak (HAJDU 1985: 60).

4. A boszorkányper ugyanazon, a Praxis Criminalis által meghatározott foratókönyv szerint zajlott le, mint bármely más korabeli bűnvádi eljárás. A boszorkányper az előkészületi perszakaszból, a törvényszék előtti eljárásból és a végrehajtási szakaszból állt (KONCZ 2003: 195). Az előkészületi perszakasz során az eljáró hatóság képviselői a tudomásukra jutott gyanú alapján nyomozást végeztek: felkutatták a lehetséges tanúkat, majd egységesen megfogalmazott kérdések alapján kihallgatták a tanúkat és a vádlott(ak)at. A vádlott(ak) kihallgatása történhetett önkéntes alapon (benevolum examen) vagy kínvallatással (fassio torturalis). A korabeli joggyakorlat szerint beismerő vallomás hiányában nem lehetett végrehajtani a halálos ítéletet, így a kínvallatásnak központi szerepe volt a boszorkányság elkövetésének bizonyításában (GECSEI 1984: 67).³ A vádlott kérhette olyan tanúk kihallgatását, akiktől magára nézve kedvező vallomást remélt (KONCZ 2007: 198). A törvényszék előtti eljárás során az eljáró bíróság először megnevezte a vádhatóságot, majd benyújtotta a vádlevelet vagy szóban előterjesztette a vádat. A vádlott reagálhatott a vádra, illetve arra is lehetősége volt, hogy visszavonja a korábban tett beismerő vallomását (SCHRAM 1970: 8–9), ugyanakkor ebben az esetben az eljáró hatóság újra elrendelhetette a kínvallatást (GECSEI 1984: 68). Végül a bíróság meghozta az ítéletet, amelyet a boszorkányper utolsó szakasza, az ítélet végrehajtása követett. A vádlottnak – hacsak nem volt nemes – nem volt lehetősége fellebbezni az ítélettel szemben (KONCZ 2007: 211).

A boszorkányperek mint diskurzusok során elhangzó megnyilatkozások egy részét az eljáró hatóság – a legnagyobb pontosságra törekedve – írásban is rögzítette. Az eljáró hatóság képviselőinek megnevezése, az általuk feltett kérdések és a tanúvallomások jellemzően szerepelnek a boszorkányper perirataiban.

³ Ugyanakkor a beismerő vallomásnak nem kellett feltétlenül önvallomásnak lennie. Tehát az is beismerő vallomásnak minősült, ha egy vagy több – az eljáró hatóság által becsületesnek tekintett – tanú azt állította, hogy a vádlott bevallotta neki, hogy boszorkány (KONCZ 2007: 227).

Ugyanakkor a vádlott(ak) vallomása és az ítélet gyakran nem, az ítélet végrehajtásáról szóló beszámoló pedig soha nem része a periratoknak (SCHRAM 1970: 10; KONCZ 2007: 212). Egy ténylegesen lefolytatott boszorkányper és annak perirata tehát soha nem azonosítható egymással.

3. A diszkurzív közösség- és identitásképzés szociokognitív modellje. A jelen tanulmány érvelésének kiindulópontja, hogy a boszorkány megközelíthető közösségként, illetve identitásként, a boszorkányperek és azok periratai pedig közösség- és identitásképző diskurzusokként. Ezt az állítást a dolgozat arra alapozza, hogy a boszorkányperek mint diskurzusok célja annak jogilag érvényes megállapítása, hogy bizonyos személyek boszorkányok-e vagy sem. A dolgozat a vizsgált boszorkányperek periratait a diszkurzív közösség- és identitásképzés szociokognitív modelljében elemzi.

Ebben a modellben a közösségek mentális konstrukciók, amelyek az aktuális diskurzusban részt vevő személyek elméiben léteznek. A közösségek így a kutató nézőpontjától függően leírhatók fogalmi kategóriákként és sémákként is. Az első megközelítés szerint a közösségek olyan prototípuselvű, nyitott, tapasztalati úton, gyakran az aktuális diskurzusban dinamikusan létrejövő fogalmi kategóriák (KÖVECSÉS–BENCZES 2010: 28–34), amelyek példányai részben azonos tulajdonságokkal bíró, illetve azonos cselekvéseket – gyakran közösen – végrehajtó személyek⁴ (vö. BUCHOLTZ 1999: 204). A közösségek ugyanakkor felfoghatók sémákként is, vagyis olyan kevésbé részletezett tulajdonságok nyalábjaként, amelyek személyek mentális reprezentációit jellemző – már eleve absztrakt – tulajdonságok további absztrakciója során jönnek létre (TÁTRAI 2011: 271). Az identitás ebben a modellben az egyes személyekhez kötődik, ugyanakkor kizárólag a közösségekhez viszonyítva értelmezhető. Az identitás így egy adott személy mentális reprezentációjának aktuális állapota. Ezt az állapotot pedig az jellemzi, hogy az egyén – a boszorkányperekben az eljáró hatóság képviselői, a tanúk vagy a vádlott(ak) – az adott személy általa létrehozott mentális reprezentációját aktuálisan egy közösség mint – szintén egy általa létrehozott – fogalmi kategória példányaként azonosítja.

A közösség- és identitásképzés két olyan, egymástól elválaszthatatlan, mentális művelet sorából álló folyamat, amelyet minden diskurzus minden résztvevője – a diskurzusban való részvételének részeként – folyamatosan és ismétlődően végrehajt. A közösség és az identitás egyéni mentális létezők, a közösség- és identitásképzés pedig egyéni mentális műveletsorok. Ebből az következik, hogy a közösség- és az identitásképzés folyamata kizárólag az adott diskurzus valamely résztvevőjének egyéni nézőpontjából figyelhető meg. Az egyén nézőpontjából a közösség- és identitásképzés három típusa különíthető el: a másik résztvevőre irányuló, az önreflexív és a benyomáskeltő közösség- és identitásképzés.

A boszorkányperek periratainak mint közösség- és identitásképző diskurzusoknak az elemzésekor főként a másik résztvevőre – a vádlott(ak)ra és a tanúkra – irányuló közösség- és identitásképzésnek van jelentősége, ezért a továbbiakban ezzel foglalkozom. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a boszorkányperekben

⁴ A személyek olyan entitások mentális reprezentációi, amelyekről az egyén feltételezi, hogy – hozzá hasonlóan – mentális műveleteket hajtanak végre.

a benyomáskeltő közösség- és identitásképzés is megfigyelhető akkor, amikor az eljáró hatóság képviselője a pert bevezető megnyilatkozásában azonosítja magát.

A másik résztvevőre irányuló közösség- és identitásképzés során az egyén figyelme a diskurzus másik résztvevőjére irányul, és olyan közösségeket hoz létre, amelyek egyik aktuális példányaként a másik résztvevőt azonosítja, így pedig a saját nézőpontjából létrehozza annak aktuális identitását. Ennek lépései a következők: 1. a másik résztvevő mint személy aktuális mentális reprezentációjának a létrehozása; 2. a közösségek mint aktuális fogalmi kategóriák létrehozása; 3. a másik résztvevő aktuális identitásainak létrehozása; 4. a közösségekre és a másik résztvevőre vonatkozó tudás módosítása.

A másik résztvevőre irányuló közösség- és identitásképzés során az egyén először létrehozza egy másik résztvevő mentális reprezentációját. Ez a mentális művelet három ismétlődően végrehajtott részműveletből áll: a percepcióból, a sematizációból és a dinamikus kategorizációból (vö. TÁTRAI 2011: 28). Az így létrejött mentális reprezentáció egy a diskurzus folyamán dinamikusan változó séma, amely a másik résztvevő (a jelen vizsgálat esetében a boszorkányper vádlottjának) az egyén (az eljáró hatóság képviselője) által észlelt, mentálisan feldolgozott és aktuálisan a rövid távú memóriájában tárolt tulajdonságaiból áll.

A közösségek mint aktuális fogalmi kategóriák létrehozása egyrészt jelentheti a közösségeknek mint a hosszú távú memóriában tárolt, tehát már előzetesen létező fogalmi kategóriáknak – a jelen esetben a boszorkánynak – az aktuális aktiválását, vagyis hozzáférhetővé tételét. Ugyanakkor a közösségek létrehozása jelölheti azt a folyamatot is, amelynek során az egyén a dinamikus kategorizáció keretében (KÖVECSÉS–BENCZES 2010: 33) a másik résztvevő mint személy aktuális mentális reprezentációjának tulajdonságai alapján alkalmi fogalmi kategóriákat hoz létre a személyen mint fölérendelt fogalmi kategórián belül.

A másik résztvevő – a jelen esetben a boszorkányper vádlottja – aktuális identitásainak létrehozása azt a folyamatot jelöli, amelynek során az egyén – a boszorkányperekben elsődlegesen az eljáró hatóság egyik képviselője, másodlagosan az egyik tanú – nézőpontjából megváltozik a másik résztvevő mentális reprezentációjának állapota. Az egyén a másik résztvevő mentális reprezentációját közösségek mint fogalmi kategóriák aktuális példányaként azonosítja. Ezáltal a másik résztvevő mentális reprezentációja példánystátuszt kap olyan fogalmi kategóriákban, amelyek példányai azonos cselekvéseket végrehajtó személyek mentális reprezentációi.

Végül az egyén által aktuálisan végrehajtott közösség- és identitásképzés hatására módosul az egyénnek a közösségekre és a másik résztvevőre vonatkozó aktuális tudása. A közösségekkel kapcsolatos tudás tehát nemcsak a közösség- és identitásképzés forrása, hanem annak eredménye is.

A nyelvi tevékenység szerepe kettős a közösség- és identitásképzésben. Egyrészt az egyén a másik résztvevőt annak megnyilatkozásai, vagyis nyelvi cselekedetei alapján (is) azonosítja egyes közösségek példányaként (COUPLAND 2007: 114; vö. SIMON 2012: 36). Másrészt a diskurzus résztvevői nyelvi tevékenységük révén képesek megosztani a közösségekkel és a diskurzus résztvevőinek aktuális identitásaival kapcsolatos tudásukat. Tehát az egyes résztvevőknek a közösségekkel és a diskurzus résztvevőinek aktuális identitásaival kapcsolatos egyéni tudása a közös nyelvi tevékenység révén válik megosztott, mások számára hozzáférhető, interszubjektív tudássá.

4. Anyag és módszer. A tanulmány három Borsod vármegyei, a 18. század első negyedében lefolytatott boszorkányper periratát elemzi. A vizsgált periratok a következők: 1. A Zeke Erzsébet ellen 1706-ban Csáton – a mai Mezőcsáton –, Csiszár Mihály Borsod megyei szolgabíró vezetésével lefolytatott boszorkányper perirata (SCHRAM 1970: 141–143). 2. A Nagy Borbála és Karasztnai Zsuzsanna ellen 1709-ben Sajóvámason, Némethy Gergely Borsod megyei szolgabíró vezetésével lefolytatott boszorkányper perirata (SCHRAM 1970: 143–153). 3. A Balog Éva ellen 1721 és 1722 között Miskolcon, Bekény Zsigmond Borsod megyei szolgabíró vezetésével lefolytatott boszorkányper perirata (BESSENYEI 1997: 181–185). A periratokat két elv alapján választottam ki. Az első elv szerint a cél olyan periratok kiválasztása volt, amelyek egyazon vármegyében és egymáshoz közeli időpontban keletkeztek, mivel így lehetséges az érdemi összehasonlításuk, ugyanakkor jelzik az egyes boszorkányperek közötti különbségeket is (vö. SCHRAM 1970: 7). A második elv szerint a cél olyan periratok kiválasztása volt, amelyekben az ítélet is szerepel, mivel az ítélet nélkül a boszorkányper perirataiban a boszorkányra vonatkozó diszkurzív közösség- és identitásképzés csak részlegesen valósul meg. Már említettem, hogy a ténylegesen lefolytatott, azonban a maguk egészében hozzáférhetetlen boszorkányperek és azok forráskiadásokban (SCHRAM 1970; BESSENYEI 1997) megjelent periratai nem azonosíthatók egymással. Következésképpen nem ellenőrizhető, hogy a forráskiadásokban szereplő periratok elemzése alapján levont következtetések magukra a boszorkányperekre is érvényesek-e.

A három periratot a diszkurzív közösség- és identitásképzés szociokognitív modelljét érvényesítve vizsgálom. A boszorkányra vonatkozó közösség- és identitásképzés folyamatát az eljáró hatóság képviselőjének rekonstruált nézőpontjából írom le. Azokat a nyelvi konstrukciókat vizsgálom, amelyek segítségével az eljáró hatóság képviselője újrakonstruálja a boszorkányságot, valamint jogilag érvényes módon létrehozza a vádlott boszorkányidentitását. A periratok elemzése során a kognitív pragmatika módszertanát alkalmazom (vö. SINHA 2007; VAN DIJK 2007; SCHMID 2012), amely a diskurzusok résztvevőinek mentális állapotait és műveleteit azok megnyilatkozásai alapján rekonstruálja. Végül a tanúvallomások elemzése során felhasználom a metafora kognitív szemantikai értelmezését, amely szerint a metafora két fogalmi tartomány, egy forrástartomány és egy céltartomány közötti részleges megfelelések rendszere, amelynek segítségével az egyén a mentálisan könnyen hozzáférhető forrástartományon keresztül képes könnyebben hozzáférni az egyébként nehezebben hozzáférhető céltartományhoz (KÖVECSES–BENCZES 2010: 80–94).

5. A boszorkányra vonatkozó közösség- és identitásképzés a három vizsgált periratban az eljáró hatóság képviselőjének rekonstruált nézőpontjából. A vizsgált periratok négy szerkezeti egységből állnak. Ezek a következők: a bevezető rész, a tanúkhöz intézett kérdések, a tanúvallomások és az ítélet. Az egyes szerkezeti egységeknek meghatározott funkciója van a boszorkányra vonatkozó közösség- és identitásképzés folyamatában.

5.1. A bevezető részben az eljáró hatóság képviselői megnevezik magukat, a vádlotta(ka)t, valamint a boszorkányper helyét és időpontját. E szerkezeti egység tekintetében nincs érdemi különbség a vizsgált periratok között. A boszorkányra

vonatkozó diszkurzív közösség- és identitásképzés szempontjából a bevezető rész legfontosabb szakasza az, amikor az eljáró hatóság képviselője azonosítja magát, illetve az általa kezdeményezett és irányított diskurzustípust.

(1) „[...] Én Csiszár Mihály Nemes Borsod Vármegyének Ordinarius [= rendes, vagyis hatalommal bíró] Szolgabirája [...] mentem ki [...] Judicialis Inquisitionnak peragalassara [= bírósági vizsgálat végrehajtására].” (SCHRAM 1970: 141.)

A fenti megnyilatkozásrészletben a megnyilatkozó először megnevezi, majd Borsod vármegye szolgabírájaként azonosítja magát. Ezáltal nyelvileg hozzáférhetővé teszi a résztvevők és az olvasó számára azt a mentális reprezentációt, amelyet saját magáról létrehozott. E nagyon sematikus reprezentáció legfontosabb tulajdonsága az, hogy a Borsod vármegye szolgabírája a közösség mint fogalmi kategória példánya. Tehát a megnyilatkozó aktuális identitása a saját nézőpontjából az, hogy ő Borsod vármegye egyik szolgabírája. Ennek pedig az a következménye, hogy szolgabíróként joga van a bírósági vizsgálat lefolytatására, ennek keretében pedig a vád megfogalmazására, a tanúvallomások jogilag érvényes értelmezésére, valamint annak jogilag érvényes, társadalmilag megkérdőjelezhetetlen eldöntésére, hogy a vádlott boszorkány-e vagy sem. Emellett a „Judicialis Inquisitionnak peragalassara” szerkezet nyelvileg hozzáférhetővé teszi azt a megnyilatkozó által mentálisan aktivált, kodifikált normákkal bíró diskurzustípust, a bírósági vizsgálatot, amelynek egyik alárendelt kategóriája a 3. pont alatt részletesen jellemzett boszorkányper, és amelynek keretein belül a későbbiekben a boszorkányra vonatkozó diszkurzív közösség- és identitásképzés megvalósul.

5.2. A periratok második szerkezeti egysége a tanúkhöz intézett kérdésekből áll. Az eljáró hatóság képviselője mint vádló a periratnak ebben a szakaszában aktiválja és teszi nyelvileg hozzáférhetővé a boszorkány mint közösség fogalmi kategóriáját a többi résztvevő számára.

(2) „Vallya megh igazán hiti után az Tanu mostan Csáton lakozo Veg Imrene [!] Zeke Eörsik nevü Aszszonynak micsoda nevel nevezendő boszorkanysagot tudhattya és ha tudgya micsoda mestersége által tudgya bizonyossan, hogy ha hallotta valakitül ezen Aszszonynak boszorkanysagot vallya meg hüti utan.” (SCHRAM 1970: 141.)

(3) „Vallya meg igaz és idvezülendő hiti után a Tanú kikhez minemü ördögseget, boszorkanysagot, avagy Boszorkánysagokhoz illendő cselekedeteket tud latott nyilván és hallott, ki fejte a tavalyi avagj harmadfü borjut, kik szedték az harmatot, és töb a fele; s minemü boszorkanysagokat, kik cselekedtenek Vamossan.” (SCHRAM 1970: 144.)

(4) „Tudgya é, látta é, vagy hallotta é a tanu Daróczon lakozó Balog Éva nevü asszony boszorkányi és ördögi bővös bájos mesterségekkel élván, minemü ördögi cselekedeteit, mesterségeit és alkalmatlanságit, fenyegetését, és testekben, tagjaikban, marháikban és jószágiban való megrontásit látván és tapasztalván, nevezetessen kiket rontott meg? Miképpen? S micsoda eszközökkel vagy cselekedetekkel? Ott a faluban? Vagy másutt, akármely helyekben? – vallya meg a tanu.” (BESSENYEI 1997: 182.)

A vádló, vagyis az egyik Borsod megyei szolgabíró mindhárom periratban mentálisan aktiválja és nyelviileg hozzáférhetővé teszi a többi résztvevő számára a boszorkányt mint közösséget. Ugyanakkor ennek módja a három periratban némileg különbözik. Az első periratban a „Zeke Eörsik nevű Aszszonynak micsoda nevel nevezendő boszorkányságot” és az „ezen Aszszonynak boszorkányságot” szerkezetek a *boszorkányságot* szóalak *-a* birtokos személyjelének segítségével a boszorkányságot a vádlott, Zeke Erzsébet tulajdonságaként jelenítik meg. Tehát ebben az esetben nem csupán a boszorkány mint közösség aktiválódik és válik nyelviileg hozzáférhetővé a tanúk és az olvasó számára, hanem a vádlott – a periratnak ebben a szakaszában még – feltételezett, de jogilag nem érvényes boszorkányidentitása is. Ugyanakkor a boszorkány mint fogalom igen sematikus jelenik meg, mivel ez a megnyilatkozás nyelviileg csak azt teszi hozzáférhetővé a tanúk és az olvasó számára, hogy a boszorkány közösség, vagyis egy olyan fogalmi kategória, amelynek személyek lehetnek a példányai azáltal, hogy végrehajtanak bizonyos – meg nem nevezett – cselekvéseket. Az első periratnak ebben a szakaszában tehát a vádló nem határozza meg egyértelműen a tanúk és az olvasó számára, hogy aktuálisan, a saját nézőpontjából mi alapján tekint valakit boszorkánynak. Ez egyrészt lehetővé teszi azt, hogy a tanúk a boszorkánysággal kapcsolatos egyéni tudásuk alapján hozzanak létre olyan narratívákat vallomásaikban, amelyek alapján úgy vélik, hogy a vádlott boszorkány. Másrészt pedig az is lehetővé válik, hogy a vádló a vallomásokban szereplő összes narratívát a vádlott boszorkányidentitását igazoló pozitív identitásgyakorlatként értékelje, mivel a per későbbi szakaszában nem kell ragaszkodnia egy a tanúkhöz intézett kérdésekben általa már részletesen kidolgozott boszorkányfogalomhoz.

A második periratban az elsőtől eltérően a *boszorkányságot* szóalak révén csak a boszorkány mint közösség aktiválódik és válik nyelviileg hozzáférhetővé a tanúk és az olvasó számára, a vádlott feltételezett boszorkányidentitása azonban nem. Emellett ebben a megnyilatkozásban a boszorkány fogalma nyelviileg részletesebben ki van dolgozva, mivel a „Boszorkányságokhoz illendő cselekedeteket tud latott nyilván és hallott, ki fejte a tavalyi avagy harmadfű borjut, kik szedték az harmatot” szakasz révén nyelviileg hozzáférhetővé válik a tanúk és az olvasó számára a boszorkány mint közösség két sematikus tulajdonsága, vagyis két olyan tevékenység, amelynek megvalósítása esetén a vádló a saját nézőpontjából boszorkánynak tekint egy személyt. Ugyanakkor az „és töb a fele; s minemü boszorkányságokat” szakasz nyelviileg jelzi azt a tanúknak és az olvasónak, hogy a vádló ebben a megnyilatkozásban nem tette nyelviileg hozzáférhetővé a tanúk és az olvasó számára az általa aktivált boszorkány mint fogalmi kategória összes tulajdonságát. Tehát a vádló által aktuálisan aktivált boszorkányfogalom itt is csak részlegesen válik nyelviileg hozzáférhetővé a tanúk és az olvasó számára, aminek ugyanazok a diszkurzív következményei, mint az előző megnyilatkozásnak.

A harmadik periratban az első perirathoz hasonlóan a „Balog Éva nevű aszszony boszorkányi és ördögi bővös bájos mesterségekkél élven” szakasz révén nem csupán a boszorkány mint közösség aktiválódik és válik nyelviileg hozzáférhetővé a tanúk és az olvasó számára, hanem a vádlott – a perirat ezen szakaszában még – feltételezett, de jogilag nem érvényes boszorkányidentitása is. Emellett a má-

sodik perirathoz hasonlóan a „fenyegetését, és testekben, tagjaikban, marháikban és jószágiban való megrontását” szakasz révén a vádló nyelvileg hozzáférhetővé teszi a tanúk és az olvasó számára az általa aktuálisan – aktiváció segítségével – létrehozott boszorkány mint közösség egyes tulajdonságait. Nevezetesen azt, hogy a boszorkányok megfenyegetnek másokat, illetve kárt okoznak mások egészségében és használlataiban. Itt tehát expliciten megjelenik a rontás mint a boszorkányok által megvalósított jellegzetes tevékenység.

5.3. A periratok harmadik szerkezeti egysége a tanúvallomásokból áll. A tanúk vallomásaikban – a saját nézőpontjukat érvényesítve – narratívákat hoznak létre. Ezek a narratívák olyan nyelvileg hozzáférhetővé tett, időben egymást követő elemi jelenetek sorai, amelyeknek egyik szereplője a vádlott. A vádló a narratívák értelmezése alapján fokozatosan hozza létre a vádlott aktuális – a vádló pozíciójából adódóan jogi érvennyel bíró – mentális reprezentációját. A vádló a narratívák értelmezésekor eltekint attól, hogy ezeket a narratívákat a tanúk a saját nézőpontjukból, aktuálisan hozzák létre. Tehát a vádló nézőpontjából a vallomásokot alkotó narratívák objektív igazságértékkel bírnak. Ennek alapja, hogy eleve csak olyan személyek tehetnek vallomást, akiket a vádló megbízhatónak és becsületeseznek tart, illetve akik a vallomásuk előtt megesküdnek arra, hogy „igazat” mondanak. Emellett a vádló nézőpontjából a vallomások jelentésszerkezetének számos olyan implicit összetevője van, amelyet a tanúk nem tettek nyelvileg kifejtetté, azonban a vádló értelmezésében már fontos szerepet kap. Végül a vádlott mentális reprezentációja a vádló nézőpontja szerint szükségszerűen viszonyba kerül a boszorkánnyal mint közösséggel, mivel a vádló a tanúkhöz intézett kérdéseiben már aktiválta azt.

Az elemzett tanúvallomásokban megjelenő narratív sémák a következők: 1. A vádlott kér valamit a tanútól – a tanú nem teljesíti a vádlott kérését – (a vádlott mond valamit a tanúnak vagy elhelyez egy tárgyat valahol) – bekövetkezik valamilyen a tanút vagy annak használlatait érintő negatív esemény(sor) – (a tanú teljesíti a vádlott kérését, a negatív eseménysor, illetve annak hatása megszűnik). 2. A tanú vagy annak használlata megbetegszik – a vádlott azt állítja, hogy csak ő tudja meggyógyítani – a vádlott tesz valamit; a tanú vagy annak használlata meggyógyul. 3. A vádlott harmatot szed a mezőn – a vádlott tehenei feltűnően sok tejet adnak, míg mások teheneinek teje elapad. 4. A vádlott megfej egy olyan tehenet, amelynek a tanú tudomása szerint soha vagy régen nem volt borja. 5. A vádlott (éjszaka) hirtelen megjelenik a tanú közelében, hirtelen eltűnik (illetve hirtelen újra megjelenik). 6. Boszorkányságért elítélt személyeket vágeznek ki – a vádlott feltűnően zavartan, ijedten viselkedik – a vádlott közöl valamilyen információt a kivégzett boszorkányról (és annak társairól). 7. A vádlottat egy őt jól ismerő (például vele együtt lakó) személy boszorkánynak nevezi.

Az elemzett periratok összesen 64 vallomást tartalmaznak. A tanulmány terjedelmi korlátai miatt azonban a továbbiakban a vizsgált periratok három lényeges vallomástípusának csak egy-egy tipikus példányát elemzem. Az első vallomástípusban kizárólag egy vagy több narratíva szerepel, a tanú ugyanakkor nem teszi nyelvileg kifejtetté sem azt, hogy szerinte a vádlott idézte-e elő a narratívában szereplő egyes eseményeket, sem pedig azt, hogy az általa elmondott narratíva

alapján boszorkánynak tartja-e a vádlottat. A második vallomástípusban a tanú az általa elmondott narratíva részeként nyelvileg kifejtetté teszi azt, hogy szerinte vagy más(ok) szerint a vádlott boszorkány. A harmadik vallomástípusban a tanú az általa elmondott narratíva részeként nyelvileg kifejtetté teszi azt a véleményét, amely szerint a narratívában szereplő egyes eseményeket a vádlott okozta. Ugyanakkor azt nem teszi nyelvileg kifejtetté, hogy emiatt boszorkánynak tartja a vádlottat. A vallomástípusok tehát a nyelvi kifejtettség jellegében és mértékében különböznek egymástól, az előző bekezdésben felsorolt narratív sémák ugyanakkor mindhárom vallomástípus példányaiban megjelenhetnek. Az első vallomástípus tipikus példánya az első periratban szereplő (5) megnyilatkozás.

(5) „Ezen fatenstül [= tanútól] szalonnat kert ezen vastagh Aszszony [ti. a vádlott, Zeke Erzsébet] akkor nekie [a tanú] nem adott, az mikor [a tanú] az Ura mellett fekütt volna Etszaka az ágyon fel kaptak, az haz földéhez negykezláb hajítottak, ugy más Etszakais; harmad nap reggel csak be ugrik reggel az ajton [a vádlott] s mondgya no régen kérek szalonnat tölled, nem attál adcze már? Adott neki ezen fatens szalonnat, azolta nem hajítottak az földhöz.” (SCHRAM 1970: 142.)

Az (5) megnyilatkozásban szereplő narratíva a következő, időben egymást követő elemi jelenetekből áll: 1. A vádlott szalonnát kér a tanútól. 2. A tanú nem ad szalonnát a vádlottnak. 3. Az ágyában fekvő tanút ezután két egymást követő éjszaka valaki felkapja és a földre dobja. 4. A harmadik nap reggelén a vádlott felidézi korábbi kérését, és újra szalonnát kér a tanútól. 5. A tanú szalonnát ad a vádlottnak. 6. Azután a tanú nem dobja senki a földre éjszaka. Ebben a narratívában az *akkor*, a *mikor* [...] *Etszaka*, a *más Etszakais*, a *harmad nap reggel* és az *azolta* révén az elemi jelenetek időbeli egymásutánisága jelenik meg nyelvileg kifejtett módon, az elemi jelenetek közötti ok-okozati viszonyt kifejező nyelvi elemeket azonban nem találunk a vallomásban. Emellett „az ágyon fel kaptak, az haz földéhez negykezláb hajítottak” tagmondatban szereplő *fel kaptak* és *hajítottak* igék azt ugyan nyelvileg kifejtetté teszik, hogy a tanú nézőpontjából az éjszakai események egy ismeretlen cselekvő tetteiként konstruálódnak meg, azonban a tanú nem jelenti ki sem azt, hogy ez a cselekvő a vádlott volt, sem azt, hogy ez a narratíva egy a boszorkányhoz mint közösséghez kötődő tevékenység, a rontás példánya volna, sem pedig azt, hogy a vádlott az ő nézőpontjából boszorkány.

Az első perirat végén szereplő elmarasztaló ítélet azonban arra utal, hogy ezt a narratívát a vádló a vádlott pozitív identitásgyakorlataként, vagyis olyan cselekedetként értelmezte, amely az ő nézőpontjából azt jelzi, hogy a vádlott boszorkány. Ez az értelmezés a vádló nézőpontjából egyrészt azon alapul, hogy a tanúvallomás a perirat diskurzusában egy kérdésre adott válasz. A vádló pedig az első periratban arra kérdezett rá, hogy a tanúk milyen cselekedetek alapján gondolják azt, hogy a vádlott boszorkány. Ha erre a kérdésre a tanú egy narratívával válaszol, akkor a vádló azt a narratívát minden esetben a vádlott olyan cselekedetként fogja értelmezni, amely az ő nézőpontjából azt jelzi, hogy a vádlott boszorkány, mivel feltételezi, hogy egy tanú csak akkor válaszol narratívával erre a kérdésre, ha az alapján boszorkánynak tartja a vádlottat. A vádló értelmezésének

másik alapja az, hogy a vallomásban szereplő, az elemi jelenetek időbeli egymásutánosságát kifejező nyelvi elemeket metaforikus kifejezéseként, az OK-OKOZATISÁG – IDŐBELI EGYMÁSUTÁNISÁG fogalmi metafora segítségével értelmezi. E szerint a fogalmi metafora szerint ha két esemény időben követi egymást, akkor a korábbi esemény a későbbi esemény oka, a későbbi esemény pedig a korábbi esemény következménye. A vádló értelmezése szerint tehát a tanút azért dobják a földre éjszaka, mert előtte nem adott szalonnát a vádlottnak, illetve a korábbi éjszakai események azért szűnnek meg, mert a tanú másodszor már ad szalonnát a vádlottnak. Ezáltal a vádló a narratívát a rontás mint tevékenység példányaként azonosítja, amely így a boszorkánysággal kapcsolatos tudása alapján azt jelzi a számára, hogy a vádlott boszorkány.

A második vallomástípusban a tanú az általa elmondott narratíva részeként nyelviileg kifejtette teszi azt, hogy szerinte vagy más(ok) szerint a vádlott boszorkány. E vallomástípus tipikus példánya a második periratban szereplő (6) megnyilatkozás.

(6) „Toth Janosnenal [ti. az egyik vádlottnál] leven egj hajdu harmadivi quartelyban attul hallotta a fatens [ti. a tanú] hogj mondotta a Kapitanynak, Az en gazda Aszszonyom [ti. az egyik vádlott] meg erdemlene a tüzet mert sült boszorkany.” (SCHRAM 1970: 150.)

A (6) megnyilatkozásban a tanú azt állítja, hogy az egyik vádlottnál megszálló hajdú kijelentette, hogy a vádlott boszorkány. A második perirat végén szereplő elmarasztaló ítélet itt is arra utal, hogy a vádló ezt az állítást annak jeleként értelmezte, hogy a vádlott boszorkány. Ennek alapja az, hogy a vádló egyrészt implicit módon feltételezi a tanúról, hogy minden állítása objektív igazságértékkel bír, mivel megbízható és becsületes ember, aki emellett megesküdtött arra, hogy igazat mond. Tehát ha a tanú azt állítja, hogy a vádlottnál lakó hajdú kijelentette, hogy a vádlott boszorkány, akkor ez a kijelentés valóban megtörtént. Emellett a vádló a kontextus alapján implicit módon feltételezi, hogy a tanú egyetért az általa idézett kijelentéssel, mivel ha nem értene vele egyet, akkor nem idézné azt egy olyan perben tett vallomásában, amelynek célja annak megállapítása, hogy a vádlott boszorkány-e.

A harmadik vallomástípusban a tanú az általa elmondott narratíva részeként nyelviileg kifejtette teszi azt a véleményét, amely szerint a narratívában szereplő egyes eseményeket a vádlott okozta. Ugyanakkor azt nem teszi nyelviileg kifejtetté, hogy emiatt boszorkánynak tartja a vádlottat. E vallomástípus tipikus példánya a harmadik periratban szereplő (7) megnyilatkozás.

(7) „Ezen fatens [= tanú] másoktul hallotta, hogy házához menván Balog Éva [ti. a vádlott], az leányát a' fatensnek [= tanúnak] megtapogatta, mondván: – ennél szebb leánnya nem léssen kegyelmednek, a' mint is másnapra kelvén, a' leányka rosszul lett, úgy, hogy a' kemencére felfekütt, de onnét is leesett. Látván a' fátens gyermekének állapottyát, mondotta Molnár Istvánnénak, hogy mondaná meg Balog Évának, leányát gyógyítsa meg, mivel erőss gyanósága vagyon reá. A' reá való üzenés után a' leányka jobban lett.” (BESSENYEI 1997: 183.)

A (7) megnyilatkozásban szereplő narratíva a következő, időben egymást követő elemi jelenetekből áll: 1. A vádlott megtapogatja a tanú lányát, és kijelenti, hogy ennél szebb lánya nem lesz a tanúnak. 2. A tanú lánya másnap megbetegszik. 3. A tanú üzen a vádlottnak, hogy gyógyítsa meg a lányát. 4. A tanú lányának állapota javul. Ebben a narratívában a *másnapra* és az *A' reá való üzenés után* révén az elemi jelenetek időbeli egymásutánisága jelenik meg nyelvileg kifejtett módon, az elemi jelentek közötti ok-okozati viszonyt kifejező nyelvi elemeket azonban az (5) megnyilatkozáshoz hasonlóan nem találunk a vallomásban. Ugyanakkor fontos különbség az (5) megnyilatkozáshoz képest az „eröss gyanósága vagyon reá” tagmondat, amely nyelvileg kifejtetté teszi azt, hogy a tanú véleménye szerint valószínűleg a vádlott okozta a lánya betegségét egyrészt azért, hogy megérintette, másrészt azért, amit mondott. Tehát a tanú nézőpontjából a vádlott „ennél szebb leánnya nem léssen kegyelmednek” megnyilatkozása deklaratív beszédaktusnak, boszorkányátoknak minősül, vagyis olyan megnyilatkozásnak, amely tényleges negatív változást idéz elő a nyelven kívüli valóságban (vö. CULPEPER –SEMINO 2000; SZILI 2004: 96).

A harmadik perirat végén szereplő elmarasztaló ítélet itt is arra utal, hogy ezt a narratívát a vádló a vádlott pozitív identitásgyakorlataként, vagyis olyan cselekedeteként értelmezte, amely az ő nézőpontjából azt jelzi, hogy a vádlott boszorkány. A vádló értelmezésének alapjai itt is megegyeznek az (5) megnyilatkozás elemzése során leírtakkal. Ugyanakkor a (7) megnyilatkozás esetében a vádló értelmezése kiegészül azzal, hogy az „eröss gyanósága vagyon reá” tagmondat alapján elfogadja a tanúnak azt az értelmezését, amely szerint a vádlott okozta a tanú lányának betegségét. Ennek alapja az a már említett körülmény, hogy a vádló implicit módon feltételezi, hogy a vallomásokban szereplő állítások objektív igazságértékkel bírnak, mivel a tanúk az ő nézőpontjából becsületes és megbízható emberek, akik ráadásul megesküdtek arra, hogy igazat mondanak.

5.4. A periratok negyedik szerkezeti egysége az ítélet, amelyben az eljáró hatóság képviselője létrehozva és nyelvileg hozzáférhetővé teszi a vádlott(ak) jogilag érvényes identitását, vagyis azt, hogy a vádlott(ak) mentális reprezentációját a boszorkány mint közösség példányaként azonosítja-e. Az elemzett periratokban elmarasztaló ítéletek születtek, így az eljáró hatóság képviselői az ítéletben a vádlottak boszorkányidentitását hozzák létre.

(8) „Ki teczik az Authenticalt [= azonosított] Tanuknak vallásokbul, hogy az kiket Zeke Eörsebet meg fenyegetett, azok azonnal Eördögghi cselekedetitüll megh romlottanak; Melly megh vesztett Szemellyek közzül ez vilagbul kiis kellett mulnj nemellyeknek. Ez mellett maga szajja vallasa is leven az hogy az mikor Csáton egy boszorkanyt megh egettek az Boszorkanyoknak nagy vasarok volt. Melly titkos Eördögghi cselekedetekhez Tiszta Szemelly tudni nem szokott. Kire való nézve több cselekedetinek es tarsainak ki vallasara, hohér által megh kinosztatik, azutan elevenen megh egettetik.” (SCHRAM 1970: 143.)

(9) „Meg visgalvan szorgalmatossan Magistratus Uram eő kglme [= kegyelme] Toth Janosne, Karasznai Susanna es Toth Istvanne Nagj Boris ellen peragaltatott Actioját [= lefolytatott eljárását] es annak meg bizonyitasara az Szek szine előtt examinált [= kikérdezett] Tanuk fassioit [= vallomásait] mivel mind Krasznai

Susanna s mind Nagj Boris ellen alkalmas Tanuk vallottanak [...] Nemeti Janosne gjemerket fenyegetődzese utan meg rontotta nyomorulta tette [...] mellyekbül meg világosodot, ezen Emberi természet felett tiszta személyhez nem illendő cselekedetekbül nyilván valo boszorkanysagok mely cselekedetekert ezen meg nevezett Nagj Boris es Karasznyai Susanna Nemes Varmegyenk tisztulasanak okaert elsöben hoher által magok boszorkany tarsaiknak es gonosz cselekedeteknek ki vallasara meg kinoztatvan, Tüzzel fognak meg egettetni.” (SCHRAM 1970: 153.)

(10) „Minthogy a’ felül említett Balog Évának boszorkánysága és ördögös bűbájossága az tanuknak bizonyságából nyilván kiteczik, azért elsöben is több ollyas maga társainak kivállására, elsöben hóhér által megkinoztatik és ezután megégettetik.” (BESSENYEI 1997: 185.)

A három elemzett ítélet hasonló tartalmi egységekből áll. Az eljáró hatóság képviselői a „Ki teczik az Authenticalt Tanuknak vallásokbul”, a „mind Krasznai Susanna s mind Nagj Boris ellen alkalmas Tanuk vallottanak” és a „tanuknak bizonyságából nyilván kiteczik” szakaszokban mindhárom ítéletben hivatkoznak a tanúvallomásokra. Majd az első és a második periratban szereplő (8) és (9) megnyilatkozásokban többek között a „kiket Zeke Eörsebet meg fenyegetett, azok azonnal Eördöghi cselekedetitüll megh romlottanak”, illetve „a Nemeti Janosne gjemerket fenyegetődzese utan meg rontotta nyomorulta tette” tagmondatok révén az eljáró hatóság képviselői a vallomásokot a saját nézőpontjukból értelmezve nyelvileg hozzáférhetővé teszik a vádlottak általuk létrehozott, jogilag érvényes mentális reprezentációit. Ez a tartalmi egység azonban hiányzik a harmadik periratban szereplő (10) megnyilatkozásban. Ezután a „titkos Eördöghi cselekedetekhez Tiszta Szemelly tudni nem szokott”, a „nyilván valo boszorkanysagok” és a „Balog Évának boszorkánysága” szerkezet révén az eljáró hatóság képviselői nyelvileg hozzáférhetővé teszik a vádlottak jogilag érvényes boszorkány-identitását, vagyis azt, hogy a vádlottak mentális reprezentációját a boszorkány mint közösség aktuális példányaként azonosították. Végül a „hóhér által megh kinosztatik, azutan elevelen megh egettetik”, a „meg kinoztatvan, Tüzzel fognak meg egettetni” és a „hóhér által megkinoztatik és ezután megégettetik” tagmondatok révén az eljáró hatóság képviselői nyelvileg kifejtették teszik a vádlottak boszorkányidentitásának következményét: a kínvallatást és a halálbüntetést.

Azzal, hogy az ítélet révén létrejön a vádlottak jogilag érvényes boszorkány-identitása, a vádlónak – és a boszorkányper többi résztvevőjének – nem csupán a vádlottakkal kapcsolatos ismeretei módosulnak, hanem megváltozik a boszorkányságra mint közösségre vonatkozó tudása is. Ugyanis azáltal, hogy a vádló a vádlott mentális reprezentációját a boszorkány mint közösség aktuális példányaként azonosítja, a vallomások értelmezése során a vádlotról összegyűjtött tudása részévé válik a boszorkányra mint közösségre vonatkozó tudásának.

6. Összefoglalás és kitekintés. A tanulmány a diszkurzív közösség- és identitásképzés szociokognitív modelljét alkalmazta három, a 18. század elején Borsod vármegyében lefolytatott boszorkányper periratainak kognitív pragmatikai elemzése során. Az elemzés kimutatta, hogy a perirat egyes szerkezeti egységeinek meghatározott funkciója van a boszorkányra vonatkozó közösség- és identitás-

képzés folyamatában. Az eljáró hatóság képviselője a tanúkhöz intézett kérdéseiben aktiválja és teszi nyelviileg hozzáférhetővé a boszorkányt mint közösséget a tanúk és az olvasó számára. Majd a kérdéseire kapott válaszok, a tanúvallomások értelmezése alapján fokozatosan hozza létre a vádlottak mentális reprezentációját, amelyet az ítéletben nyelviileg is kifejtetté tesz. Végül az ítélettel létrehozza és nyelviileg kifejtetté teszi a vádlottak aktuális, jogilag érvényes boszorkányidentitását. A dolgozat tehát megmutatta, hogy a boszorkányperek periratai hogyan elemezhetőek közösség- és identitásképző diskurzusokként. Ugyanakkor esettanulmányként nem vállalkozott arra, hogy általános kijelentéseket tegyen a magyarországi boszorkányperek perirataival kapcsolatban. Ehhez ugyanis egy nagyobb anyagon elvégzett, kvantitatív szempontokat is érvényesítő elemzésre lenne szükség.

Kulcsszók: boszorkányper, kognitív pragmatika, szociolingvisztikai gyakorlatelmélet, közösség, identitás.

Hivatkozott irodalom

- BESSENYEI JÓZSEF szerk. 1997. *A Magyarországi boszorkányság forrásai* 1. Balassi, Budapest.
- BUCHOLTZ, MARY 1999. „Why be normal?”: Language and identity practices in a community of nerd girls. *Language in Society* 29: 203–223. [http://dx.doi.org/10.1017/\[-\]S0047404599002043](http://dx.doi.org/10.1017/[-]S0047404599002043)
- COUPLAND, NIKOLAS 2007. *Style: language variation and identity*. Cambridge University Press, Cambridge.
- CULPEPER, JONATHAN – SEMINO, ELENA 2000. Constructing witches and spells: Speech acts and activity types in Early Modern England. *Journal of Historical Pragmatics* 1: 97–116. <http://dx.doi.org/10.1075/jhp.1.1.08cul>
- DÖMÖTÖR TEKLA 1981. *A magyar nép hiedelemvilága*. Corvina, Budapest.
- GECESEI LAJOS 1984. *Tanúk és és vádlottak vallomásai. A Békés vármegyei boszorkányper-ekből*. Békés Megyei Tanács, Békéscsaba.
- GELENCSÉR JÓZSEF 1991. Egykori törvényen alapuló népi büntetőszokás, a megégetés. *Ethnographia* 102: 251–261.
- HAJDU LAJOS 1985. *Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában*. Magvető, Budapest.
- KLANICZAY GÁBOR 1986. Boszorkányhit, boszorkányvád, boszorkányüldözés a XVI–XVIII. században. *Ethnographia* 97: 257–295.
- KOMÁROMI TÜNDE 2002. Hat boszorkány rontásai, Kolozsvár, 1854. In: SZABÓ Á. TÖHÖTÖM szerk., *Életutak és életmódok*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- KONCZ IBOLYA KATALIN 2003. Adalékok a boszorkányperek eljárási kérdéséhez a Heves és Külső-Szolnok megyei periratok nyomán. *Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai* 4: 191–210.
- KONCZ IBOLYA KATALIN 2005. A boszorkánykutatásban megjelenő 15–18. századi történeti érvelések. *Jogtörténeti tanulmányok* 40: 281–299.
- KONCZ IBOLYA KATALIN 2007. *A boszorkányüldözés jogtörténeti kérdései a Német-római Birodalomban és a Királyi Magyarországon*. Doktori értekezés. Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara, Miskolc. Kézirat.

- KÖVECSES ZOLTÁN – BENCZES RÉKA 2010. *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PETYKÓ MÁRTON 2013. Az internetes troll mint identitás kialakítása politikai blogok diskurzusában. *Magyar Nyelvőr* 137: 274–314.
- PÓCS ÉVA 1995. Maleficium-narratívok – konfliktusok – boszorkánytípusok (Sopron vármegye 1529–1768). *Népi kultúra – Népi társadalom* 17: 9–66.
- SCHMID, HANS-JÖRG 2012. Generalizing the apparently ungeneralizable. Basic ingredients of a cognitive-pragmatic approach to the construal of meaning-in-context. In: SCHMID, HANS-JÖRG ed., *Cognitive Pragmatics*. Walter de Gruyter, Berlin–Boston. 3–24. <http://dx.doi.org/10.1515/9783110214215.3>
- SCHRAM FERENC 1970. *Magyarországi boszorkánypercek 1529–1768. I.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SIMON GÁBOR 2012. A stílus szociolingvisztikai meghatározásáról. *Magyar Nyelv* 108: 18–39.
- SINHA, CHRIS 2007. Cognitive Linguistics, Psychology and Cognitive Science. In: GEER-AERTS, DIRK – CUYCKENS, HUBERT eds., *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford University Press, Oxford. 1266–1294. [http://dx.doi.org/10.1093/\[-\]oxfordhb/9780199738632.013.0049](http://dx.doi.org/10.1093/[-]oxfordhb/9780199738632.013.0049)
- SZILI KATALIN 2004. *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- TÁTRAI SZILÁRD 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Osiris, Budapest.
- VAN DIJK, TEUN A. 2007. Comments on Context and Conversation. In: FAIRCLOUGH, NORMAN – CORTESE, GIUSEPPINA – ARDIZZONE, PATRIZIA eds., *Discourse and Contemporary Social Change*. Peter Lang, Bern. 281–316.
- R. VÁRKONYI ÁGNES 1990. Közgyógyítás és boszorkányhit. *Ethnographia* 101: 384–437.
- WENGER, ETIENNE 2000. *Communities of Practice: Learning, Meaning and Identity*. Cambridge University Press, Cambridge. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511803932>

Documents of witchcraft trials as community and identity forming discourse

This paper presents a historical pragmatic analysis of the documents of three witchcraft trials of the early eighteenth century in Borsod County (Hungary). In particular, the author investigates the prosecutor's own utterances and his interpretation of the witnesses' testimonies in documents of witchcraft trials as specimens of community and identity forming discourse to see how the prosecutor creates 'witchcraft' as a community and 'witch' as the culprits' identity. The paper applies a socio-cognitive model of discursive community and identity formation in analysing the documents of witchcraft trials under discussion

Keywords: witchcraft trial, cognitive pragmatics, sociolinguistic theory of language use, community, identity.

PETYKÓ MÁRTON
Eötvös Loránd Tudományegyetem